

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ-СИРИТ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ К.УШИНСЬКОГО

У статті здійснюється аналіз науково-педагогічного доробку К. Ушинського щодо проблем виховання дітей у відповідному соціокультурному середовищі та особливостей соціального розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у сирітських закладах.

Ключові слова: виховання, соціокультурне середовище, соціальний розвиток, діти-сироти, сирітські заклади.

Постановка проблеми. Сучасні суспільно-політичні зміни в Україні сприяють розвитку національної освіти та виховання підрастаючого покоління. Але, водночас, слід констатувати, що соціальний розвиток сучасних дітей відбувається у досить складних умовах. Найбільші проблеми виникають у процесі соціального розвитку дітей-сиріт, оскільки ситуація з їх суспільним вихованням та опікою залишається складною. Орієнтація України на європейську інтеграцію передбачає реформування усієї системи влаштування та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, приведення національного законодавства у відповідність до вимог, що декларуються міжнародними дослідженнями, та забезпечення відповідного рівня захисту і допомоги дітям з боку держави. А відтак, закономірно, що у такій ситуації необхідним є пошук нових рішень у сфері їх опіки, тому особливого значення набувають історико-педагогічні дослідження з даної проблеми, оскільки здобутки вітчизняної педагогіки є цінним джерелом для пошуку нових підходів до вдосконалення соціально-педагогічної діяльності.

В історіографії, що відображає проблему соціального розвитку дітей-сиріт в історії вітчизняної педагогіки, одним із провідних напрямів є досвід виховання та опіки дітей-сиріт у другій половині XIX – початку XX століття. Досить вагомими є науково-педагогічні пошуки Костянтина Дмитровича Ушинського.

Мета статті: проаналізувати науково-педагогічний доробок К.Ушинського в аспектах соціального виховання та розвитку дітей-сиріт.

Стан дослідження проблеми. Питанням теорії та практики соціального розвитку дітей-сиріт в історії вітчизняної педагогіки присвячена незначна кількість наукових праць. Освітньо-виховна діяльність різних суспільних інституцій та приватних осіб, у тому числі, щодо утримання та виховання дітей-сиріт у другій половині XIX – на початку XX ст. досліджується Л. Березівською, Л. Вовк, Н. Дем'яненко, О. Сухомлинською, Т. Янченко. Проблеми дітей-сиріт у сучасній Україні та шляхи їх вирішення є предметом вивчення Г. Бевз, О. Безпалько, Л. Волинець, І. Звереві, А. Капської, Н. Комарової, І. Пеші.

Наразі, у зазначених дослідженнях не достатньо повно здійснений аналіз проблем соціального розвитку дітей-сиріт саме у спадщині К. Ушинського, що і активізує наукову думку стосовно деталізації та осмислення обраного напрямку.

Результати теоретичного аналізу. До аналізу проблеми впливу виховання на соціальний розвиток особистості у ході засвоєння нею суспільного досвіду та її соціального розвитку звертались багато відомих вітчизняних педагогів (В. Зеньківський, С. Русова, К. Ушинський та ін.). Вони зробили вагомий внесок у вітчизняну педагогічну науку, розглянувши окремі напрямки соціального виховання та їх роль у процесі соціального розвитку особистості.

Саме у такому розумінні, як вплив суспільства у цілому та окремих його інституцій на соціальний розвиток дитини, неодноразово розглядає виховання і К. Ушинський. "Надаючи великого значення вихованню в житті людини, ми, проте, добре усвідомлюємо, що межі виховної діяльності вже є в умовах душевної й тілесної природи людини і в умовах світу, серед якого людині судилося жити: природа, сім'я, суспільство, народ, його релігія і його мова, словом, природа та історія в найширшому розумінні цих обширних понять" [2, 196]. Отже, К. Ушинський висловлює думку, що важливими чинниками виховання є соціокультурне середовище. А відтак виховання людини обов'язково впливає на її соціальний розвиток.

Наголошуючи, що виховання повинно бути природовідповідним та соціальним К. Ушинський зазначає, що вихователь повинен прагнути пізнати людину такою, якою вона є насправді, з усіма її слабкостями і в усій її величї, з усіма її буденними дрібними потребами і з усіма її великими духовними вимогами. На думку видатного педагога, вихователь повинен знати людину в сім'ї, в суспільстві, серед народу, серед людства й на самоті із своєю совістю [2, 207].

К. Ушинський стверджує, що шкільне виховання далеко не становить усього виховання народу. Релігія, природа, сім'я, перекази, поезія, закони, промисловість, література – все, з чого складається історичне життя народу, – становлять його справжню школу, перед силою якої сила навчальних закладів, особливо побудованих на засадах штучних, зовсім незначна. Неможливо так ізолювати виховання, щоб усе навколишнє життя не мало на нього впливу [4, 92].

Ідеї соціального виховання у спадщині К. Ушинського виявляються також у визначенні педагогом проблем морального виховання і формування моралі як системи поглядів та узвичаєних норм суспільної поведінки, тому що саме через дотримання моральних норм людина демонструє власну соціальність, адаптованість до життєдіяльності у соціумі. Моральні почуття людини К. Ушинський називає відчуттям

громадськості [3, 115]. Педагог звертався до питань християнського виховання у багатьох своїх працях: "Про народність у громадянському вихованні", "Про моральний елемент у російському вихованні", "Педагогічна антропологія". "Для нас, – писав К. Ушинський, – нехристиянська педагогіка – річ немислима, починання без мотивів позаду, без результатів попереду" [4, 166]. Педагог підкреслював, що виховання дитини тоді досягає успіхів, коли на нього впливають церква, сім'я та школа.

На особливу увагу для створення умов соціального розвитку особистості заслуговують поради педагога щодо формування моральної поведінки та запобігання негативних відхилень у поведінці дитини. Педагог наголошує, що діти обов'язково мають знаходитися під виховним впливом батьків або фахівців, тому що "хлопчики полишені напризволяще, не підкорені виховному впливу, тільки псують один одного і дичавіють. Бур'ян виростає надзвичайно швидко на юному, сильному, але ніким не оброблюваному ґрунті, глушить усі добрі початки, і нове джерело зла щедро просочується в лоно громадського життя" [5, 42].

Як зазначають сучасні російські дослідниці Ю. Василькова та Т. Василькова, К. Ушинський представляв народність виховання як частину суспільного виховання [1, 168]. Саме, говорячи про принцип народності у вихованні, вчений найчастіше вживає термін "громадське виховання" або "суспільне виховання" (російською мовою "общественное воспитание"). Народне виховання, на думку педагога, формує суспільну поведінку. "Якщо виховання хоче одержати перемогу над поганими звичками людини, воно повинно спиратися на народність". Суспільне виховання здійснює зв'язок між поколіннями завдяки народності.

На думку К. Ушинського, громадське виховання, ставши одним з елементів державного й народного життя, пішло у кожного народу своїм особливим шляхом і кожен європейський народ має свою окрему характерну систему виховання. Вчений зазначає, що зміст соціального виховання кожного народу є специфічним, особливим. Спільними у різних народів найчастіше виявляються форми соціального виховання. Незважаючи на схожість педагогічних форм усіх європейських народів, у кожного з них своя особлива національна система виховання, своя особлива мета і свої особливі засоби досягнення цієї мети.

Представники різних народів навіть по-різному трактують поняття "виховання". Ця різниця, не виявляючись виразно, проте проглядає у багатьох особливостях, іноді дрібних, але характеристичних, які показують напрям громадського виховання у кожного народу і ту не висловлювану мету, до якої воно прагне. В основі особливої ідеї виховання у кожного народу лежить, звичайно, особлива ідея про людину, про те, якою вона повинна бути в уяві народу у певний період його розвитку. Кожен народ має свій особливий ідеал людини і вимагає від свого виховання відтворення цього ідеалу в окремих особах. Ідеал цей у кожного народу відповідає його характерові, визначається його громадським життям, розвивається разом з його розвитком.

К. Ушинський наголошує, що громадським вихованням є для народу його сімейне виховання, тому що у сім'ї дитина засвоює суспільні погляди, мораль, звичаї та норми поведінки [4, 101]. Життя дитини у сім'ї, де душа її, розкриваючись, дістає перші й найсильніші враження, розвиває далі природжені задатки характеру. Почасти через сім'ю громадське виховання має бути обов'язково трудовим. Як у народному вихованні, так і у громадському – праця є його основою, не тільки засобом виховання, а й самим вихованням. Але педагог визначає і недоліки сімейного виховання: сімейний егоїзм, що отрує соціальне виховання, марнославство батьків, нещирість, нечесність у вихованні. Сім'я та громадськість є важливими інститутами соціального виховання. Тому діти, позбавлені батьківського піклування, потребують допомоги з боку суспільства, а також пріоритетним для їх соціального розвитку є сімейне виховання.

А відтак, К. Ушинський велику увагу приділяв проблемі виховання дітей-сиріт. Він цікавився особливостями виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, працюючи у Гатчинському сирітському інституті спочатку інспектором, а потім директором (1854 – 1859 рр.). Він ознайомився з науково-педагогічною спадщиною одного із засновників даного закладу С. Гугеля, здійснив власні спостереження за його функціонуванням і зрозумів, що навчання та виховання дітей-сиріт у такому закладі мають бути пов'язаними між собою. Окрім того, К. Ушинський наголошував, що виховання дітей-сиріт повинно бути народним. Негативно впливають на моральний розвиток вихованців відсутність правильної організації їх життєдіяльності (вони часто бувають нічим незайняті) та, як наслідок цього, лінощі дітей. Педагог зробив висновок про необхідність трудового виховання у закладі для дітей-сиріт та чергування розумової і фізичної праці вихованців.

Заслуговують на увагу його рекомендації щодо соціального виховання та розвитку дітей, позбавлених батьківського піклування. Він вважав, що діти у сирітському закладі по можливості мають бути розділені на невеликі гуртки; ці гуртки повинні знаходитися під безпосереднім впливом гарних вихователів; вихователі повинні жити з вихованцями; вихованці, хоча б частково, могли б бути приналежними до сім'ї вихователів, спілкуватися з її іншими членами; вихователь має бути не тільки гувернером, а й наставником дитини-сироти; навіть одяг дітей, їх харчування повинні знаходитися під позитивним впливом вихователів. Вчений наголосив, що дитина виховується, розвивається розумово та морально тільки під безпосереднім впливом особистості людини, і "ніякими формами, ніякою дисципліною, ніякими статутами і розкладом часу занять неможливо штучно замінити вплив особистості людини. Це плідний промінь сонця для молодої душі, який неможливо нічим замінити".

К. Ушинський вивчав і описав досвід Герріетового притулку у Великій Британії. Інтерес педагога викликала система організації освіти і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, у цьому закладі, тому що у ньому можна було спостерігати найбільш вдалий досвід поєднання навчання і виховання. Вдалий тому, що на перший план педагога висували саме виховання дітей-сиріт. Директор Герріетового притулку був зобов'язаний викладати в старших класах не менше 3-х годин на день і саме ті предмети, які

мають якомога більший моральний вплив на вихованців: історію, філософію, богослов'я. Він жив у притулку, обідав разом з дітьми. Після випуску вихованців із закладу директор довго й пильно стежив за їхньою долею, листувався з їхніми роботодавцями, приймав їх до себе на час хвороби або коли вони приїжджали погостювати до свого колишнього притулку; допомагав їм порадами, протекцією і грошима, довго замінював батька та опікуна сиротам, які виховувалися в Геррієтовому притулку. К.Ушинський назвав його найзнаменитішим сирітським інститутом у Британії [5, 27].

Педагог вважав неправильно постановку виховної роботи з дітьми-сиротами у Гамбурзькому сирітському будинку у Німеччині. Його вихованці хоча і вивчали ремесла, але учителі не жили разом з ними у закладі й у позанавчальний час дітей доглядали служники, що, за словами К. Ушинського, погано впливало на вихованців.

Дуже відомим у Німеччині був сирітський інститут А.-Г. Франке в Галле, заснований ще у кінці XVII ст. К. Ушинський зазначає, що у процесі навчання дітей-сиріт у цьому закладі враховуються їх інтереси та здібності, здійснюється індивідуальний підхід до вихованців. Переважна частина сиріт відвідує початкову народну школу. Найбільш здібні діти відвідують гімназію і готуються до вступу в університет. Старшокласники допомагають молодшим вихованцям виконувати домашні завдання. К. Ушинський робить висновок, що у сирітських притулках Німеччини навчання стоїть на першому плані і не пов'язано з вихованням дітей, а це негативно впливає на їх підготовку до самостійного життя та соціальний розвиток.

До найважливіших засобів виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, що до того ж мають і превентивний потенціал, вчений відносить всебічний і комплексний вплив вихователя на особистість дитини, індивідуалізація процесу виховання і навчання, високий рівень етико-професійних якостей педагога, особистісний підхід у вихованні, єдність педагогічних вимог, поєднання виховних і навчальних функцій в одній особі, підготовка дітей до самостійного виконання різноманітних і життєвих ролей, необхідних у повсякденному житті, патронат після виходу із сирітського закладу.

Висновки. Отже, педагог вважає головною умовою соціального розвитку дітей-сиріт саме виховання. Освіта є обов'язковою для підготовки таких дітей до самостійного життя, але у їх соціальному розвитку вона, на думку К. Ушинського, все-таки виконує другорядну функцію.

Використані джерела

1. Василькова Ю.В. Социальная педагогика: [учебное пособие] / Ю.В. Василькова, Т.А. Василькова. – М. : АСАДЕМА, 1998. – 352 с.
2. Учреждение для управления губернии Всероссийская империи // Полное собрание законов Российской империи. – СПб.: Печатано в Типографии II отделения Его Императорского Величества канцелярии, 1830 – Т. 20. – № 14.392. – С. 229 – 304.
3. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба антропологічної антропології / К.Д. Ушинський // Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. – К.: Радянська школа, 1983. – С. 192 – 471.
4. Ушинський К. Д. Праця в її психічному і виховному значенні / К.Д. Ушинський // Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. – К.: Радянська школа, 1983. – С. 104 – 120.
5. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні / К.Д. Ушинський // Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. – К.: Радянська школа, 1983. – С. 43 – 102.

Golubochka I.

THE PEDAGOGICAL ASPECTS OF SOCIAL DEVELOPMENT ORPHANS IN SCIENTIFIC HERITAGE K. USHYNKYI

In this article the analysis scientific and pedagogical heritage of K. Ushynskiy as for problems of upbringing orphan children in the relevant socio-cultural environment and as for particularities of social development orphan children and children deprived of parental care in orphanages was made.

Key words: *upbringing, socio-cultural environment, social development, orphan children, orphanages.*

Стаття надійшла до редакції 15.05.13